

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ГРОМАДСЬКОГО РУХУ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст. НА ПОЛТАВЩИНІ (автобіографія Я.К.Імшенецького)

Імшенецький Яків Кіндратович

АВТОБІОГРАФІЯ

Лев Падалка жив і працював в надзвичайно насичені доленосними для українського народу подіями часи. Його не минули приморозки «валуївського» циркуляру супроти всього українства, поборників ідеї національної самоідентифікації українського народу. Він був свідком муравйовських погромів українських міст, згубних більшовицьких експериментів. Водночас, він дихав озоном революційного 1905 р., Лютневої революції 1917 р., пережив ейфорію відродження й трагедію загибелі самостійної незалежної Української держави.

Все це, безперечно, не могло не позначитися на формуванні суспільно-політичних поглядів ученого, його оцінках подій, процесів на науково-культурній ниві. Вони не були статичними, зазнавали певних змін. Однак, незмінною залишалась любов Л.Падалки до Полтавщини, її талановитого й працелюбного люду, славного минулого рідного краю. Цією любов'ю осяяні всі без виключення історичні розвідки непересічного дослідника, зірка якого опинилась в одному сузір'ї з такими велетнями творчої думки як В.Короленко і П.Мирний, С. і О.Русови, В.Щербаківський і В.Щепот'єв та багатьох інших митців, які навіки уславили Полтаву.

Автобіографія відомого громадського та кооперативного діяча, статистика і публіциста, досить добре знайомого з Л.Падалкою, Я.К.Імшенецького містить досить цікаві матеріали з суспільно-політичного руху кінця ХІХ – початку ХХ ст. на Полтавщині.

Не обминула Я.К.Імшенецького і "хвиля" сталінських репресій. 23 квітня 1938 р. незаконно засуджений до розстрілу з конфіскацією майна. Вирок виконано 2 червня 1938 р.

Публікуючи цей надзвичайно інформаційно насичений документ, сподіваємось, що він дозволить більш повно уявити ті умови, за яких жив і працював літописець Полтавської землі Лев Падалка.

Автобіографія друкується із збереженням стилістики та орфографії оригіналу, виправлено лише окремі помилки.

Імшенецький Яків Кіндратович родився в 1858 р. 21 березня в с.Бабі Сосницького повіту Чернігівської губернії в сім'ї священика. Вчився в Чернігівській духовній семінарії. В 1879 р., коли закінчував четверту класу і збирався вступити до університету, якраз 21 березня, було одержано в семінарії звістку про заборону семінаристам вступати до університетів. В 1880 р. вийшов при Чернігівській гімназії іспит за вісім класів і вступив до Московського університету на медичний факультет. Але в квітні 1881 р. через участь в заколотах студентів було виключено з університету. В тому ж році восени вступив до фізико-математичного факультету по відділу природознавства, який і скінчив в 1885 р. в Одесі. В 1886 р. трохі служив в Чернігівській казенній палаті. 1 квітня 1887 р. вступив на службу до Полтавської губернської земської управи статистиком і зразу ж поїхав в Кобеляцький повіт на повірний перепис. Надалі брав участь в цій роботі по Роменському, Лохвицькому, Константиноградському і Пирятинському повітах. Ця робота і в додаток до неї участь в цінувальному перепису міст Полтавської губернії дали масу живих вражень щодо економічних і побутових обставин життя на Полтавщині. Праця в статистичному бюро губернського земства по розробленню зібраних матеріалів та складанню статистичних описів повітів ці враження углубляла і зв'язувала в системні знання Полтавщини.

Роки 1887 - 1893 були роками реакції та громадського занепаду. Громадського руху в Полтаві, як і скрізь, майже зовсім не почувалось, тільки «Полтавське Товариство сільського господарства» проводило тихо свою роботу. На кінець цього періоду, після моєї доповіді на якусь економічну тему, було обрано мене членом-кореспондентом цього Товариства. Починаючи з 1887 р. я став посылати кореспонденції в газету «Русские ведомости» в Москву. Перша моя кореспонденція була надрукована, мабуть, в червні 1887 р. На цьому й обмежувалась моя участь в громадському житті за ці часи. Деяке пожвавлення в громадське життя Полтави вносила група толстовців, що з початку дев'яностих років жили в Полтаві: М.С. та Т.С. Дудченки, Леонт'єв, Фейнман та інші. В 1893 р. керівник полтавської казенної палати А.В.Шидловський, закликав мене взяти посаду податкового інспектора. Призначений на цю посаду в Миргородський повіт, я пробув там до 1897 р., коли було переведено мене на ту ж посаду в Полтавський повіт.

В 1897 р. Полтава багато різнилась від того, що було 1893 р., коли я її залишив. Товариство сільського господарства за цей час почало видавати щотижневий часопис «Хуторянин», який ставив своїм завданням давати сільським читачам, головним чином хліборобам, знання щодо техніки й економіки сільського господарства. Мене було зразу закликано вступити до редакційного комітету «Хуторянина». Робота в редакції «Хуторянина» мала типичний інтелігентський характер: надхненність, принциповість і безкорисливість. Тодішній президент Товариства сіл. господарства Д.К.Квітка, із своїх думок і з поглядів цілком хилився до поміщицьких кіл. Але він був безсуперечно громадський чоловік і громадська робота дуже цікавила його, і він з захопленням вступав у неї, він мав значний талант організувати таку роботу і надавав широкий простір учасникам щодо виконання її. Через це і засідання Товариства, і «Досвідне Поле», і «Хуторянин» під його керівництвом були живими і спочутливими до запитань життя організаціями. Умів він притягти і примусити до цієї роботи підхожих людей. Кожний четвер вечером збирались ми на редакційні засідання «Хуторянина», де обговорювались всі біжучі редакційні справи, читались написані співробітниками статті і визначався склад чергового номера. Співробітники «Досвідного Поля», губ [ернської] земської управи, деякі присяжні повірені й інші інтелігенти справно відвідували засідання комітету, писали статті, давали відповіді на запитання читачів, не очікуючи за цю працю ні сла-

ви, ні кар'єри. Вся платня за це обмежувалась почуттям того живого зв'язку, що все більш утворювався між редакцією і читачами.

Отже в складі редакції була деяка напруженість, бо всі співробітники були демократичного напрямку, а редактор, відповідний і перед Товариством і перед урядом, був іншого напрямку. А Д.К.Квітка був не тільки офіційним, а й дійсним, фактично, редактором: він справно приходив на засідання, брав живу участь в обговоренні всіх справ. Ясно, що діло не могло обходитись без деяких конфліктів — і вони були. Я пам'ятаю, як в 1900 р. я, тяжко хворий, був примушений вести довге і докладне листування з Квіткою з приводу конфлікту через, — не пам'ятаю чітко, — статтю, в якій щось переважно було сказано про земських начальників. Квітка писав мені, що вся організація і «Хуторянина», і «Досвідного Поля», і самого Товариства залежить не від його особисто, а від тих громадських кол, погляди яких він не може не брати до уваги і через те для його існують обов'язкові межі, що переступати їх він не може, і вимагав від нас не закривати очей на ці об'єктивні обставини роботи. Ми старались перекопати його, що ми розуміємо ці обставини і завжди беремо їх до уваги, але в цьому разі обов'язкових меж не було переступлено. А де саме ті межі? Як їх точно визначити? З неможливості певно виявити ці межі й виникали конфлікти; але вони улаштовувались, було улаштовано якось (не пам'ятаю - як, бо я лежав тоді хворий) і цей найбільш гострий конфлікт. І треба правду сказати, що позиція Квітки в цих конфліктах була дуже тяжка, бо він один був проти усіх: і урядовий губернський агроном П.М.Дубровський, і директор «Досвідного Поля» Ю.Ю.Соколовський були завжди з нами, а не з ним, і тільки часткове нервове пересування окулярів з очей на лоб і з лоба на очі свідчило про те велике хвилювання, що його переживав Д.К.Квітка при обговоренні таких конфліктів.

Зв'язок редакції з читачами був живий і якось ясно він почувався і в характері тих дописів, що одержувались від читачів, і численних запитаннях до редакції, дуже різноманітного змісту, що захоплювали всі сторони життя селянина.

В 1900 р. редакція розіслала анкети до передплатників, в яких прохала дати їх думки про те, що найбільш цікавить їх в часопису і що треба і як змінити в новому на їх погляд. Одержані відповіді від передплатників були дуже цікаві. За дорученням редакції цей матеріал було мною розроблено і на річному засіданні Товариства, — засідання звичайно відносилось на час губернських земських зібрань, — в листопаді 1900 р. була мною розроблена доповідь про ці анкети. Розроблений матеріал було потім надруковано окремою брошурою (Я.К.Імшенецький «Хуторянин» і його читателі. — П., — 1900). І ця анкета, і дальші стосунки редакції з читачами свідчили про те, що і час, і напруженість, що їх вкладали члени редакції в цю працю, були не марні, наш часопис безперечно мав великий вплив і на підвищення сільськогосподарчої техніки в господарстві селян, і на більш доцільну організацію складу їх, і навіть на більш свідоме ставлення селян взагалі до громадського руху і до громадських обставин їх життя.

В губернській земській управі працювало багато інтелігентних сил: О.М.Лисовський (секретар), Ю.Бунін, С.П.Балабуха, М.О.Олеховський, С.І.Лисенко і інш. На посаду керівника статистичного бюро було закликане О.В.Пешехонова і він приїхав в Полтаву. Робота в управі, під керівництвом голови її П.Д.Шкляревича, проводилась з захопленням і з вірою, що ця робота помагає просувати життя нашого краю, як і усієї Росії, до чогось кращого. Але в 1898 р. адміністрація розруйнувала цю роботу і вислала із Полтави більш 25 співробітників земської управи. (Див. про це біографії Балабухи С.П. та Лисовського О.М.). Отже, коли громадське життя піде вгору, то ніякими адміністративними репресіями його зупинити не можна. Висланих замінили інші робітники, на посаду керівника статистичного бюро було закликане О.О.Русова. І квартира Русових, С.Ф. та О.О. стала певним центром для полтавської інтелігенції; тут панував національний український напрямок, але і питання загального російського руху притягали до себе увагу тих, що зібрались у цій квартирі. В статистичному бюро провадилась жвава підготовча робота щодо переорієнтування земельних ланів та лісів полтавської губернії, щоб зрівняти їх земське оподаткування. Я не погоджувався з деякими методами, що передбачались для цієї роботи статистиками, і в січні 1900 р. зробив на засіданні Товариства сільського господарства доповідь про це. Але О.О.Русов і інші статистики не погодились зі мною. Моя доповідь була надрукована Товариством окремою брошурою (Я.К.Імшенецький «К вопросу об основаниях оценки земель применительно к условиям Полтавской губернии». — П[олтава], 1900).

Друга громадська організація, яка виникла до мого повернення з

Миргорода в Полтаву і в яку я вступив, була громадська бібліотека. Розмови про відкриття в Полтаві бібліотеки велись ще до мого від'їзду з Полтави, але здійснилась ця справа уже без мене. На перших загальних зборах після мого приїзду мене було обрано в комітет бібліотеки і я був членом комітету, поки бібліотека була громадською організацією. Багато труда й уваги було вложено мною в це діло. Бібліотека швидко набувала примітне значення в житті Полтави і полтавська міська дума купила й ошадлива, коли будувала будинок для театру, поруч збудувала двоповерховий будинок, в якому на другому поверсі містився музей, а в першому — бібліотека. Це зовсім гарне помешкання було віддано для бібліотеки безплатно. Інвентар бібліотеки швидко збільшувався. Найбільш повно були охоплені відділи белетристики, громадських наук і філософії. Останній відділ поповнявся з 1904 р. майже виключно коштом присяжного повіреного П.О.Перцовича, який на спомин його померлого сина подав комітетові право виписувати для бібліотеки все, що друкувалось по філософії. При бібліотеці існував книжний склад для продажу книжок. В кінці 1906 р. чи в початку 1907 р., — точно не пам'ятаю — було притягнуто декілька членів комітету, — мабуть тих, що працювали в складі, — в тому числі мене до жандармського управління, слідства з приводу продажу з книжкового складу якоїсь революційної книжки. З цього слідства нічого не вийшло, діло було припинено, але бібліотека, як громадська установа, була за розпорядженням губернатора скасована і передана міському управлінню. Отже той напрямок роботи, що установився в бібліотеці, остався взагалі і при керівництві міської управи. Навіть осталося чинним і розпорядження П.О.Перцовича і я до самої революції 1917 р. стежив за виданнями нових філософських книг для складу, мене закликали і ми з керівничою бібліотеки робили відповідне замовлення для бібліотеки; після одержання книг склад посилав рахунок Перцовичові і він сплачував.

В 1900 р. оселився в Полтаві В.Г.Короленко з сім'єю і незабаром королівські суботи стали стягати в його квартиру полтавську інтелігенцію. І про що тільки не розмовлялось на цих суботах! З цього ж часу, з початку дев'яностих років, адміністрація, — мабуть щоб покрити вчинений нею в 1898 р. через вислання земських службовців прорив, — зробила Полтаву місцем адміністративного заслання для різних осіб. В ці часи прибули до Полтави, як адміністративно заслані: Гедеоновські, Флерови, Фролов, Козловські, Покотиллов, Щеголев, Васильєвський, Власов, В.М.Хижняков, В.В.Хижняков і ще немало інших. Тайно їм приїздили нелегальні П.С.Івановська, Брешковська. Тепер, як погляжу назад на ті часи, то мені здається навіть дивним, як це мені миналось без лихих наслідків, що я все ж, примірний урядовець, весь час перебував в оточенні політично неблагонадійних інтелігентів та адміністративно засланих; вони майже усі бували у мене; якщо бажання у цих кіл було збиратись і поговорити про сучасні справи з С.Н.Булгаковим, коли він приїздив викладати в Полтаві лекцію, з М.І.Туган-Барановським, коли він перебував в Полтаві, як губернський гласний, то ці зібрання відбувались в моїй квартирі. І це все проходило мені даром. Я не ходив на конспіративні зібрання, на яких робились доповіді про різні сучасні справи, дружина моя ходила, а я боявся; сердився про себе, коли в мою адресу одержувався з-за кордону конверт, в якому на тонькому папері був надрукований номер «Революционной России»: «і хто воно дав їм мою адресу?» Правда, що моє начальство, керівники казенної палати, О.В.Шидловський, після В.М.Залебедського, були люди дуже гарні і ніякого натиску в цьому відношенні на мене не робили, хоч знали про характер моїх знайомостей. І тільки перед кінцем дореволюційного періоду, мабуть, в першій половині 1905 р., полтавський губернатор, кн. Урусов, послав до Петербургу телеграму такого змісту, що начальнік відділу казенної палати Імшенецький та інспектор Оголевець в своїх публічних виступах піднімали престиж уряду. На це казенна палата одержала телеграфом же розпорядження від Н.Н.Кутлера, що був тоді директором департаменту окладних зборів, щоб ми дали на це пояснення телеграфом. Я телеграфував, що давно уже у мене ніяких публічних виступів не було і нічого ніколи я проти уряду публічно не казав. Теж приблизно відповів і Оголевець. І діло так і замерло. Розумніше зробив майже одночасно чернігівський губернатор відносно мого брата М.К.Імшенецького. Він написав у Петербург, що поки Імшенецький буде податним інспектором Чернігівського повіту, він не може керувати губернією. І брата зняли з цієї посади, коли він приїхав до Кутлера, то Кутлер сказав йому: що ж нам оставалось, коли він не може керувати губернією через вас. Брат остався в Чернігові і вступив до складу помічників присяжних повірених. В чому і губернатору і йому стало легше керувати губернією, коли Імшенецький замість податно-

інспектора став помічником присяжного повіреного, це трудно зрозуміти. Ці випадки свідчили про ту нервовість, яку переживала в ті часи, перед революцією 1905 р., провінційна адміністрація.

7 квітня 1899 р. в засіданні Товариства сільських господарств мною була зроблена доповідь «О съезде деятелей по густым промыслам при Полтавском Обществе сельского хозяйства». (Надрукована в № 15 від 15.IV.1899 «Хуторянина»).

Товариство з цієї доповіді ухвалило клопотати про дозвіл скликати з'їзд на лютий 1900 р. Але відбувся з'їзд тільки в 1901 р. На з'їзд приїхало багато людей, були представники з Харківської, з Курської губерній. Між іншим був і Петро Дмитрович Долгоруков, що був тоді головою повітової земської управи; тоді я його бачив перший раз.

На жаль, ні журналів засідань Товариства; ні номерів «Хуторянина» за відповідні часи я не міг знайти і у мене зараз бракує протоколів з'їзду. В часи з'їзду, між іншим, трапилася така пригода. В якийсь день довго не було зранку О.О.Русова, який був в складі розпорядного комітету з'їзду. Засідання з'їзду відбувались в помешканні губернської земської управи, на тій же садибі в одному з будинків мав квартиру і Русов. Запитали, через що його нема, кажуть, що ще з ночі жандари роблять трус в його квартирі. Ця звістка зробила таке враження, що якось і починати засідання не хотілось, члени з'їзду ходили по залі та коридорах трохи схвилювані. До мене підходить моя покійна дружина: «якось турботно, — піду я подивлюсь, що там діється». «Ди». Пішла. «Хто ви і що вам треба». «Прийшла, що Олександр Олександрович скроші йшов на з'їзд, бо через його відсутність затримується засідання. Коли ви його відпустите?» «Сідайте тут і посидіть, тоді знатимите, коли ми його відпустимо». Затримали. Трус продовжувався щось довго. Але закінчився нічим. Після закінчення його багато членів з'їзду відвідало Русових, я не ходив, боявся — все ж урядовець; і дальші засідання з'їзду продовжувались нормально.

Тоді люди якось не дуже боялись жандармів, бо і для жандармів були межі, що їх вони не мали можливості переходити. Через те, і ті, на кого навалювалася жандармська увага, почували себе не на самоті, почували зв'язок з людністю і твердіш йшли тим шляхом, яким їх вела доля. Мабуть уже після цього ми урочисто святкували ювілей О.О.Русова, на який прибуло багато людей із Києва, Харкова й інших місць.

На засіданні Товариства сільського господарства 15 листопада 1900 р. по доповіді В.В.Сазонова про виробничу кооперацію в сільсько-господарстві було ухвалено доручити правлінню Товариства виробити план практичних заходів, щоб полегшити здійснення кооперації в житті селянства.

В засіданні 14 березня 1901 р. по докладу К.А.Мацевича було доручено скласти проєкт кооперативного відділу Товариства. Такий проєкт було складено мною, в кінці року затверджено зібранням Товариства і послано до затвердження в міністерство земельних справ. Затверджено цей статут міністерством було щось через рік, мабуть. Мене було обрано першим головою кооперативного відділу. Кооперація на селі тоді проходила тільки самі перші кроки, виключно в формі споживчих товариств, і робота відділу з 1903 р. почалась з встановлення зв'язку з цими товариствами, які з охотою пішли на зустріч відділу. На жаль, звітів про роботу відділу, головою якого після мене з 1906 р. був Ю.Ю.Соколовський, я в Полтаві не найшов. Після революції 1905 р. кооперація стала більш жваво поширюватись і в Полтаві через декілька років утворився склад кредитних товарів, а потім і спілки споживчих товариств.

Весною 1902 р. зовсім несподівано виникли селянські заколоти: селяни в селах, що лежали біля старого поштового шляху з Полтави до Харкова, почали розбивати в поміщицьких садибах комори і розбирати хліб через недостачу харчування. Почалось це в ближчих до Полтави селах і просувалось далш по шляху в напрямку до Харкова. Ці заколоти скоро вийшли за межі потреб харчування і в них почувалось більш широке незадоволення. Ще до початку цього руху я призначив день, коли мав прибути до Чутівського волосного правління і прохав викликати на цей день всіх зборщиків, щоб перевірити надходження до волосної каси земельних зборів, бо волосного старшину обвинувачували в розтраті цих зборів. Чутово стоїть якраз на Харківському шляху, майже на кінці Полтавського повіту.

Підходить призначений день. Чи їхати, чи не їхати? Порадився з керівництвом Палати, було чути, що до Чутового ще не дійшло. Поїхав. На ст. Кочубейівка питаю у візника з земської станції, що чути з Чутового. «Мабуть, сьогодні починають розбирати. Поїдемо?». «Поїдемо». Віхали ми в село, минули садибу поміщика Дурново і вийшли на великий майдан серед села, що на протилежному краю його стоїть

будинок волосного правління. На високому ганку правління мені була видна кучка людей, з них деякі з книжками: то збірники, що мене очікують. Не дуже мені хотілось в цих обставинах засісти за дрібну і морочливу роботу перевірки податних книжок. Коли ж дивлюсь, — люди з книжками швиденько сходять з ганку і розходяться в різні сторони. Ото збірщики ждали мене і вагалися: чи ждати, чи розійтись, а як забачили земську бричку, то тут зразу склалося враження і вони хутко почемчикували геть з волосного правління. Підїхали до волости. Зборщиків нема. Порадився з візником. Каже: «нехай півгодини коні відпочинуть, напою і можна буде їхати». «Добре». Увійшов до волосного правління, поздоровався. Людей багато, але нікого знайомого, — ні з волосної адміністрації, ні з писарського апарату. Сів і став питать, що у них тут робиться. Уже грабують. Став казати про недоцільність цього грабування, про тяжку відповідальність, що це ні до чого путного не приведе. Погоджуються і навіть додають такі ж саме свої думки і наче цілком щиро. Але я ніколи, ні раніш, ні після, не бачив у селянського натовпу таких блискучих очей, такого нервового напруження на лицях. І мені ясно було, що в настрої цих людей сидить якась сила, якась поривання, більш могутнє, ніж ці розсудливі розмови, і що я оце поїду, а вони підуть грабувати. Так воно, мабуть, і було. Попрощались ми і я поїхав.

За ці нерозсудливі поривання одержали вони подвійну кару, але наслідок того, що вони пережили в ці часи, на глибині їх душ зостався і жив до нового такого ж часу. В Полтаву приїздив міністр внутрішніх справ Плева. Ходило багато різних чуток, були арешти. І несподівано було одержано розпорядження про виселення з Полтави О.О.Русова, що дуже розладжувало роботу статистичного бюро. Статистики й управа закликали мене взяти на себе цю посаду, бо помічник Русова Г.Г.Ротмістров рішуче відмовився брати на себе зобов'язання керівника бюро. Мене це закликання дуже спокшало, робота ця мене дуже цікавила. І я вагався. Керівник палати Шидловський дуже лаяв мене «Чого ви лізете на порохівий погреб?» Приїздив навіть до моєї дружини і умовляв її, щоб вона не дозволяла брати мені цієї посади. Порохового погреба я не боявся, бо я його там не бачив; але мене лякало інше. Я почував, що робота вимагає від мене усіх сил і усієї уваги, що я буду примушений відійти від тої роботи, що я проводив і в «Хуторянині», і в бібліотеці, і в кооперативному відділі. Я зик в моїй громадській роботі розкидатися, втручатися всюди, куди треба й куди не треба. І робота в статистичному бюро мені здавалась якимось мішком, що зв'язе мене по руках і по ногах. Порадилися ми з дружиною і кінець-кінцем я відмовився від цієї посади, а Г.Г.Ротмістров примушений був взяти її на себе.

В цей час мене пересунуло було з посади податного інспектора на посаду начальника відділу казенної палати.

Протягом 1902-1904 років громадське життя наближалося до чогось, що почувалось, як досягнення громадськості, як зміна нашого державного укладу, що все більш виявляв свою невідповідність сучасним громадським настроям. 15 липня 1904 р. було вбито міністра внутрішніх справ Плева. І дивна річ — звістка про це викликала радість навіть у певних правих колах, у консервативних земців, які ставились гостро негативно до революційного терору. Але В.К.Плева сам заступив на позицію небезпечну. Він став в центрі громадських напружень і напивав ці напруження все більш і більш за межі життєвої розсудливості. Убивство його розв'язало це напруження, цим щось в громадському житті виправилось. Через це звістка про це убивство мимоволі будила в свідомості якісь і світлі радісні надії, і викликала радість в дуже широких колах, в тому числі й мене. Отже, це не міняло погляду на убивство, як на неприпустимий в громадських стосунках спосіб боротьби: до цих світлих і радісних надій є й інші, більш надійні і правіші шляхи, але ми прийшли, або нас привели в цьому році таким шляхом.

Після убивства Плева жить стало якось вільніше. Заслані до Полтави стали розїжджатися, але з правого боку стали формуватися інші громадські організації, головним чином з земських і міських діячів, з якими я став входити в більш близькі стосунки. З революційними колами зв'язок у мене був чисто особистого характеру, на підставі однаковості поривань, що виникали з демократичних та ідеалістичних поглядів. Я ніколи не вступав до їх революційних справ, вони й не пробували притягати мене, бо я не почував себе ні соціалістом, ні революціонером, і вони це знали. Нові громадські організації, що почали складатися в 1904 р. ближче підходили до моїх поглядів більш широкими можливостями громадської роботи. З земськими колами в мене був зв'язок і раніш, і там давно у мене були зовсім близькі люди, як А.І.Смагин, І.Н.Присецький. В 1905 р. гурток полтавців купив у В.Я. Го-

ловні газету, що він недавно почав видавати в Полтаві, «Полтавщину». До цього гуртка увійшов і я, як трудовий пайовик, бо грошей у мене не було. Гурток мав на увазі громадські завдання і розподіл паїв не був дуже (тонний), фактично воно виходило більш за спроможність або й за щирість. Допускались і безгрошові трудові пайовики, в числі яких був і я. Точного складу цього гуртка не пам'ятаю, між іншим в його входили: В.Г.Короленко, А.І.Смагин, Є.І.Сіяльський, С.Ю.Семенченко, Ю.Ю.Старицький, М.І.Сосновський-Ладанко, Е.Д.Саков. Офіційним видавцем і, мабуть, першим офіційним редактором був А.І.Смагин. Після цього до гуртка Д.Й.Ярошевич, який став секретарем редакції, а потім фактичним і офіційним редактором «Полтавщини». Вступ до газети Ярошевича, як постійного співробітника, зразу придав газеті більш сталі і виразне обличчя. «Полтавщина» почала набувати широкі симпатії серед людности і послідовно збільшувала число її передплатників. Газета була заснована як безпартійний демократично-прогресивний орган, якою вона була і до кінця її існування, хоч більшість учасників її після і вступили до складу конституційно-демократичної (кадетської) партії. Був в газеті і редакційний комітет, але для щоденного часопису він не мав того значення, яке він мав, наприклад, в «Хуторянині».

Ярошевич був примушений всі невідкладні питання, а в щоденній газеті майже все невідкладне, вирішувати сам. З членів редакційного комітету найбільш часто заходили до редакції В.Г.Короленко та я, тоді з нами Ярошевич і радився щодо бажучих справ. Він був відважний і сміливий редактор; його багато разів притягали до суду і адміністрація, і приватні особи, але він рішуче виконував свою лінію, вважаючи, що все треба друкувати, якщо до його є внутрішня упевненість, що це правда, не вимагаючи наперед формальних доказів: коли притягнуть до суду, то знайдуться й докази і свідки. І, дійсно, так завжди й бувало, — це перевага провінційного часопису, що статті ближче до життя, недосяжна до центральних органів. Ярошевичу, не глядячи на його «перманентну» підсудність — як казав його теж «перманентний» правозахисник Є.І.Сіяльський, — не довелося ні разу відбувати кару, бо завжди знаходилися достатні докази правдивості того, що він містив в «Полтавщині». Адміністративних кар не можна було відхилити доказами; бо тут суть була не в правдивості і ці кари були, поки в кінці 1906 р., уже при конституційному режимі, «Полтавщина» ж була остаточно заборонена, про що ми одержали телеграфну звістку в Гельсінфорсі, де я з Ярошевичем бувши тоді на кадетському з'їзді, і звістка заподіяла нам великий сум.

Учась В.Г.Короленка в Полтавському громадському житті надавала цьому життю особливий характер. Всі течії цього життя: революційно-інтелігентська і земська, і міська, і робітничо-селянська, хоч випадково, в окремих пригодах, доходили до квартири В.Г.Короленка. Адміністрація та чорносотенці часто обвинувачували Короленка за різні противурядові події. З формального і юридичного боку ці обвинувачення були завжди безпідставними, а по суті в цьому була якась частина правди, бо те, що Короленко взагалі брав участь в Полтавському громадському житті, вносило в його більш рішучості і смілого натиску на уряд. Але ті обвинувачення Короленка, що ввозили на його з приводу убивства соціалістами революціонерами Филонова в січні 1900 р., про адміністративні свавілля якого Короленко написав відкритого листа до його, надрукованого в «Полтавщині», були дійсно цілком безпідставні. Ми добре знали і те, що це убивство було вчинено наперекір поглядів Королепа, про які знали організатори убивства, і те, яке тяжке враження воно утворило на Короленка і як воно пошкодило тому, що мав на увазі Короленко в цьому разі.

В подіях, що були зв'язані з революцією 1905 р., Короленко брав активну і гарячу участь. Мене ці події захопили в м.Ромни, куди я приїхав з керівником палати для чергової перевірки повітової скарбниці. Кажуть, що залізниця перестала працювати. Здавалось це зовсім неможливим. Пішли на вокзал. Дійсно, — поїзди ходять несправно, до Полтави, мабуть уже не ходять. І до Кременчука це буде останній поїзд. Найбільш доцільно було їхати кінцями через Гадяч та Зінків. Але далеко й було дуже грязно. Поїхали залізницею: може ще від Ромодана або від Кременчука доїдемо. Приїхали в Ромодан, до Полтави поїзду нема, приїхали в Кременчук - також. Сиділи ми тут, мабуть, тиждень, ходили щоденно на вокзал, перевірили скарбницю, хоч Кременчуцька скарбниця уже раз в цьому році перевірялась. Але далш нічого не видно, газет немає, чутки зовсім дивні, якийсь не підхожі до наших російських обставин. Коли кажуть, що Полтавський візник привіз когось і вертатиметься до Полтави. Умовились, мабуть, за 25 крб. Приїхали до Полтави 16 жовтня. В Полтаві теж газети не виходять, нічого певно не відомо. Не пам'ятаю коли, чи 17 чи 18, була одержана телеграма про Маніфест 17

жовтня. І зразу життя забушувало; наборщики набирали текст Маніфесту для екстреного випуску, треба було писати статті для часописів, виступати на мітингах. З тюрми повипускали політичних. Всі кругом хвилювались, ще чогось ждали. Почувши, що громадське життя пережило явесь істотне зрушення державного значіння, що сьогоднішня Росія по суті змінилась проти учорашньої.

Тут скоро чорносотенці очухались і стали підготовлювати погром проти інтелігенції та євреїв і тільки організовані виступи залізничних робітників та почасті промова до чорносотенно настроєних юрб Короленка, Сіяльського та Ярошевича, явсь здержували чорносотенний натиск і погрому в Полтаві не було. Короленко зовсім був вибився з сил в цих промовах. Помогали в цьому і мітинги, на яких роз'яснювалось те нове, що шло в наше громадське життя. Виступав на цих мітингах і я. Отже, чи посилав губернатор кн.Урусов в Петербург відомості про ці мої виступи, це було невідомо. В «Полтавщині» в ці часи багато писав про земельні справи і про інші громадські питання. Після 17 жовтня, коли утворилась партія «народної свободи», в Полтаві організувався відділ її і до складу полтавського комітету партії було обрано і мене. Більшість учасників «Полтавщини» вступили до цієї партії і були членами полтавського комітету. Короленко увійшов до складу партії народних соціалістів, але і там з ним близький особистий зв'язок, і загальна робота в «Полтавщині» і в громадських справах і після нашого партійного розходження осталися такими ж, якими вони були до цього. При виборах в першу державну думу народні соціалісти утримались від участі в виборах, і Короленко, хоч і не погоджувався з цим поглядом, відмовився виставити свою кандидатуру. Виборщиками від м.Полтави було обрано 6 чоловік по нашому списку, в тому числі членів партії «народної свободи» — 4: Є.І.Сіяльський, Ю.Ю.Старицький, М.І.Сосновський і я, і від національних групвань Г.Г.Ротмістров та С.А.Едмін. Як треба було ставити своїх кандидатур у виборці, то ми радились з моєю дружиною про те, як ставитися до того, коли мене вибиратимуть і в думу, бо ця справа з особистого боку здавалась дуже не певною і можна було передбачати всяке; а у нас вчилися діти і ніяких власних коштів не було. Погадали, погадали, і покинула дружина мене благословила: «іди, як —небудь переживемо». Моя дружина, Марія Захаровна, була людина надзвичайно гарна і мала на мене дуже великий вплив своєю спокійною, уважливою до людського горя і спочутливою вдачою; усякі поривання за межі життєвої розсудливості за її порадою здійснювались і спокійніше, і з більшою упевненістю. Так було і в цьому разі і мене дійсно було обрано до думи.

В Думі я був в партії «Народної свободи», був головою одного з відділів думи, членом різних комісій, працював найбільш в фінансовій комісії по організації місцевих органів управління. Ті яскраві враження, які я пережив у думі і від усіх обставин її короткого життя і від складу її членів, серед яких було дуже багато людей надзвичайно талановитих і надзвичайно різноманітних щодо їх духовного обличчя. Писати про ці враження тут не можна, бо це дуже збільшувало б розміри цього нариску, а й без того він уже вийшов далеко за межі помірності. Відзначу тільки, що наша напружена і надхненна законодавча робота в першій думі мала одну дуже істотну хибу: в цій складній державній установі хтось роз'єднав якісь передання та зв'язки, і колеса прудко вертілись, поршні міцно рухались, але це все ні до чого не передавалось і наша напружена робота до життя людности прямо не доходила. Це почувалось і зразу, а далш все більш виявлялось і відбивалось на настрою членів думи.

Дума була розпущена 8 липня 1906 р.; цей розпуск було вчинено з явним порушенням відповідних законів. Щось треба було зробити, явсь треба було реагувати на це революційне ламання урядом законів. Це питання за декілька днів до розпуску обговорювалось у нас у фракції, але ніякі певні постанови не були ухвалені, бо нічого певного не можна було і передбачати. Коли з газет я дізнався про розпуск, то пішов до кадетського клубу, бо в дворі думи уже стояло військо і нікого туди не пускали. В клубі кажуть, що негайно треба їхати до Виборгу. Поїхав. І в той же день члени думи, що приїхали в Виборг, почали обговорювати ту відозву, яку — як всі погодились, — треба було випустити до людности. Серед публіки була розповсюджена чутка про те, що мов Муромцев, відкриваючи засідання сказав: засідання державної думи продовжується. Ця очевидна нісенітниця повторювалась і її, навіть, можна чути і зараз.

Треба зовсім не знати якою людиною був С.А.Муромцев і як він ставився до засідань думи і до свого головування в ній, щоб повірити цій видимій дурниці. Муромцев відкривав засідання булих членів думи в Виборзі не через те, що він був головою думи, а через те, що ми його

обрали головою нашої наради в Выборзі, і він головував і тут з таким же спокоєм, об'єктивністю і тактом, як і на усіх засіданнях, де йому доводилось головувати. Обрана для складання тексту відозви комісія працювала всю ніч. Трудність цього складання полягало в тому, що воно повинно було задовольнити і нас кадетів, і трудовиків, і есдеків. Обговорення виробленого тексту затяглося, головні заперечення з нашого боку були в тому, що в відозві від людности вимагаються такі учинки, яких вона певно не зможе виконати.

Коли зібранню було оповіщено, що за вимогами з Петербургу фінляндський губернатор Выборгу примушений буде припинити нашу нараду, ми ухвалили припинити розгляд тексту відозви і підписати її в тому виді, як вона оформилась до моменту припинення засідання. Комісія засіла, щоб остаточно її оформити і переписати для підпису. Я вийшов з отелю, де була нарада, в сквер, що був через дорогу перед отелем. Проти тексту відозви найбільш гаряче суперечили з нашого боку покойний Герценштейн та Іолос і я. Коли я вийшов до скверу, до мене підійшло декілька селян «Як же тепер бути?» — питають. Як пам'ятаю, я їм відповів приблизно так: «Я вам не буду радити підписувати, чи не підписувати, бо підпис може викликати тяжку судову відповідальність, а скажу вам, що я робитиму: я підпишу відозву без ніякого вагання, бо за доручення, що на нас поклали виборці, вважаю закріплення за людности конституційних прав; і залишити без ніякого реагування протизаконне порушення цих прав людности урядом визначало б, що я ухилився від виконання головного доручення, що брав на себе перед виборцями.» Через деякий час нас усіх, що були в сквері, покликали і ми пішли підписувати. Всі селяни — члени думи, що приїхали до Выборгу, як мені здається відозву підписали. Відозва пролонгувала людности до скликання урядом представників людности не давати ні податків в казну, ні рекрутів в армію.

Після повернення до Петербургу ми, кадети, ще декілька днів на дачі у Комісарова обговорювали той громадський і політичний стан, що виник з розпуску Думи і з випуску нами відозви до людности. Потім стали роз'їздитись. Поїхав і я до Москви. Іолос, редактор «Русских ведомостей», закликав мене до складу постійних співробітників редакції. Але я боявся брати на себе цю роботу, бо я завжди писав з превеликою мукою, коли треба було писати не те, що хочеться, і коли хочеться, а те і тоді, що зараз вимагається. Поїхав до Полтави, потім в Миргородський повіт до А.І.Смагина і з ним в Сорочинці, де була розмова з селянами про «виборську відозву». Вона була надрукована в Выборзі з підписами і в Сорочинцях уже читали її. Селяни сказали, що якби в відозві закликали розгромити винову крамницю або що інше подібне, то це може, й можна було б здійснити, а не давати податків і рекрутів — це щось зовсім не підхоже до нашого життя. І вони були цілком праві: наша страна, що ще не жила політичним життям, не була підготовлена до таких способів боротьби. Але після цих розмов я змінив свій погляд на відозву і мені стало ясно, що надати їй іншого змісту, коли не мати на увазі закликати людність до революції, і не можна було: не могли ж ми пропонувати, щоб громили винові крамниці, а в відозві було зазначено той саме шлях боротьби, що ми його вважали за доцільний, і іншого способу життя не давало.

За підписання цієї відозви нас було притягнуто до слідства, через що ми втратили право участі в громадських виборах і право обіймати посади в державних та громадських установах. До слідства було притягнуто тільки тих членів думи, що підписали відозву в Выборзі (180 осіб). Після приєднання і дали свої підписи ще декілька осіб, що випадково не були в Выборзі і відозва з попередніми і з цими додатковими підписами була надрукована в Петербурзі. Але цих осіб, що підписали відозву після, до слідства не притягали. Тут для мене почався тяжкий період вишукування заробітку. Випадкові літературні заробітки в різних часописах, робота в редакції «Думського листка» в часи другої думи, фактичне редагування «Смоленского вестника» після розгону другої Думи до суду над нами в грудні 1907 р. Судили нас 169 осіб, бо особливий характер у всіх обставинах і настроях всіх учасників: і підсудних, і суддів, і оборонців, і публіки почувалося щось певно громадське, а не кримінальне. Присудили нас на три місяці тюрми. Цим присудом обмеження в правах залишилися ті ж, що були, коли ми були під слідством. Після суду я вступив на службу в Петербурзький торгово-промисловий банк. Кару по суду відбував в Петербурзі в Выборзькій поодинокій тюрмі, з травня до серпня 1908 р. Я там писав денник, що було до серпня 1908 р., що було надруковано в книзі «К десятилетію первой Государственной Думы». Багато там читав книжок з тюремної бібліотеки. Написав статтю «Интенсификация в крестьянском сельском хозяйст-

ве», що була надрукована в № 11 за 1908р. в журналі «Русское богатство». Після виходу з тюрми я вернувся на службу в банк, де служив до квітня 1909 р., коли було обрано членом правління полтавського товариства взаємного кредиту.

Громадські обставини в Полтаві, коли я до неї повернувся в 1909 р., були якось інші проти тих, що були до 1906 р. Неначе життя шло більш твердим шляхом і більш діловито. Д.К.Квітка вмер і на кінці життя в часи революції 1905 і 1906 р. перелякався і став притримуватись певно ретроградського напрямку. Але все ж треба визнати, що його вплив на громадський рух у Полтаві був взагалі значний і позитивний. Президентом товариства сільського господарства був А.П.Шимков. Д.О.Ярошевич був секретарем і фактичним редактором «Хуторянина», якому він надав більш діловитий характер, тираж його значно збільшився і співробітникам за статті платили гонорар. Редакційний комітет існував, але ми відвідували його засідання уже не так пильно, як колись. Я деколи все ж писав децю і мої статті про дрібний кредит було видано «Хуторянином» в 1913 р. окремою брошурою (Я.К. Имшенецкий «Мелкий кредит и его значение в народном хозяйстве»).

Наша група поновила видання газети в Полтаві і в 1913р. стала видавати газету «Полтавський день». Мене скоро було обрано головою правління товариства взаємного кредиту і в Петербурзі членом ради петербурзького «Центрального Банку обществ від кредиту», внаслідок чого я часто їздив до Петербургу на засідання ради і підтримував через ці поїздки живий зв'язок нашого кадетського комітету, головою якого я був, з нашим партійним центром.

Потім війна, що нагнала великий сум, революція, зміни у нас в Полтаві влад, поки в кінці 1919 р. остаточно закріпився більшовицький режим. Радянська влада у нас встановлювалась трічі. Ще в часи другого більшовицького режиму я ставив на одному з засідань нашого партійного комітету питання про те, що як нам ставитись до участі в громадській роботі в умовах радянського режиму, бо мені здавалось, що цей режим остановиться надовго. Але тоді, коли ще все хиталося й бурхливо клекотало, було визнано передчасним обговорювати це питання. Скоро прийшли денікінці і в умовах денікінського режиму стало ясно виявляється, що наша партія умирає. В часи революції і ідеологія, і тактика нашої партії оставались такими, якими вони були і до революції, бо не можна й нам було відумувати нову ідеологію, або перейти до іншої, революційної тактики, яка суперечила б ідеології і нашому еволюціонізму. А тому участь нашої партії в революційних подіях весь час якось криво випиналась з них: де вимагались швидкість і рішучість, хоч не зовсім вирівняне, але швидке, й часто жорстке виконання, ми ґрунтовно й довго обговорювали, неначе той громадський будинок, в якому ми працювали, був в тихому повітрі години, а не в полум'ї вселюдського пожару. Я пам'ятаю як мені здавалось неприємною зовсім практична пропозиція, — як після стало очевидно, — покойного М.В.Рклицького, що він висловив в «Хуторянини» в 1918 р. по аграрному питанню, щоб закріпити той стан землекористування, що склався в селах після того, як всі поміщики повтікали зі своїх маєтків. Це було узаконенням грабування, що мені тоді здавалось неможливим. Я тоді ще не бачив, що в революції нема нікуди виходу, навіть і назад, поза грабуванням, що його обов'язково треба прийняти як звичайний революційний акт. Революційна ідеологія входила в нашу ідеологію не дуже швидко, але все ж входила, чи хотіли ми того, чи ні. На партійний з'їзд в Харкові в часи денікінщини від нашого комітету, недавно ще активного, уже ніхто не поїхав, бо почувалося, що це акт не пристосовується до нових обставин життя: потрібно щось зовсім інше. З встановленням в Полтаві в кінці 1919 р. остаточно радянського режиму уже не було ні нашого партійного комітету, ні партії, і кожен із нас був примушений вирішувати це питання про участь в роботі в умовах радянської влади особисто, окремо для себе.

Я це питання вирішив для себе так. Я не вірю в можливість здійснити ті завдання, що їх ставить радянська влада, і гадаю, що життя вбере в себе те, що можна засвоїти, а що неприємне, те якось отпаде. Я не був революціонером при старому режимі, ясно, що я не буду вести ніякої революційної роботи і при соціалістичному режимі: це не збіглося би ні з моїми поглядами, ні з моєю натурою. Мій громадський обов'язок таким чином зводиться до того, щоб своєю роботою допомогти життєві людности упорядкуватись і доцільно улаштуватись. Але це можна виконати, тільки переводячи цю роботу в умовах того загального напрямку, який встановлюється владою для життя країни, в напрямку соціалістичного громадського устрою, до того й треба пристосовувати всю технічну роботу, що спадатиме на мене; ми пристосовували всю

роботу, ставлячись негативно до його, до старого царського абсолютизму, нема рації не робить того ж і в умовах радянського устрою. Не брати до уваги в своїй роботі загальний напрямок громадського життя, це б визначало шкодити своєю роботою і владі і людности в тих формах, що в них тільки й можливо здійснювати це життя зараз. Це була б робота в кращому разі безнаслідкова і, все не кажучи про громадську недоцільність такої роботи, кожний робітник звичайно буває зацікавлений в тому, щоб його робота давала якийсь реальний результат. А якщо моя робота була безнаслідкова і не завжди доводила до упорядкування життя, то в цьому була не моя вина. Виходячи з такого погляду, я переводив свою роботу в різних радянських установах: був бухгалтером, викладав лекції по рахівництву, фінансову справу, історію кредитної кооперації. Але важке навантаження роботою, що дедалі все більше ставало мені не по силах. З 1923 р. я вступив на службу до Сільбанку, що тоді закладався, і в останні роки відмовився від додаткових работ по викладанню лекцій, а в 1930 р., коли банк ліквідувався, вийшов у від-

ставку, але залишився в Райсільбанку, а коли його було приєднано до держбанку, то перейшов і до його на менш напружену роботу, де й доробляю трохи до моєї маленької пенсії.

За ці часи я написав курс рахівництва, українською і російською мовою. Писав я його в вільні години, головним чином зранку, на протязі приблизно трьох років. І коли закінчив, мабуть в 1929 р., то треба було його уже переробляти, бо й рахівнича практика й вимоги до рахівництва багато змінились з того часу, як я почав писати. Але на перероблювання у мене не стало уже піднесення енергії: з моїми старечними силами за більшовицькими темпами не встигнути. Так воно й лежить. Написав книгу релігійно-філософського змісту, невеличку книжку про Толстого та Короленка, — теж не придатні до видання.

Ось так і живу зараз, очікуючи смерті. А коли саме вмиратиму, не знаю.

Полтава.

31.VII.1932.